

**JETOANE. RUMĂNIEN – ROMÂNIA.
WERTMARKEN UND ZEICHEN. SEMNE
VALORICE ȘI MĂRCI,
Ed. Corvin, Deva, 2003, 592 p.**

Recenzie

Această carte a pasionatului numismat Erwin Schäffer, domiciliat în Germania, dar originar din România, vine și umple un vechi gol al literaturii numismatice românești, tratând subiectul „jetoane”. Au existat încercări anterioare în unele lucrări mai ample (vezi George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, ed. Sport-Turism, București, 1977) sau articole pe această temă (apărute mai ales în *Buletinul Societății Numismatice Române*), însă nici una nu a încercat să epuizeze subiectul.

Lucrarea se adresează mai ales publicului român și german, dar în special celor care studiază sau colecționează asemenea piese. Este motivul pentru care ea este bilingvă (în română și germană, predominând folosirea celei din urmă, poate și datorită subiectului care pentru cititorul român este mai la îndemână).

Cartea debutează cu un *Cuvânt înainte*, urmat de *Prefață*, apoi de mulțumirile aduse de către autor, urmate de *Explicații și Materiale*. Aceste capitole sunt scrise în limba germană pentru ca apoi să se repete integral în română.

Cuvântul înainte este semnat de profesorul Helmut Kulhanek și este datat în 28. iunie 2003. Aici se poate observa punctul de vedere al unui colecționar. După ce vorbește de lipsa, din literatura numismatică română a unui catalog pentru jetoane, pomenește pe larg despre acestea și numărul lor, fiind de părere că lista lor nu s-a încheiat odată cu editarea prezentei cărți (lucru valabil, am spune noi, pentru majoritatea cataloagelor numismatice din lume). De asemenea expune greutățile unei astfel de lucrări, cu toate încercările existente până în prezent, Erwin Schäffer fiind cel care a elaborat cea mai amplă și meticuloasă lucrare în domeniu, ea urmând să rămână pentru mult timp principala carte pentru studiul jetoanelor românești. Profesorul Helmut Kulhanek descrie tenacitatea unei astfel de

munci ce nu s-ar fi putut finaliza decât de un colecționar, personalului angajat care administrează colecțiile publice nefiindu-i la îndemână o astfel de muncă. Pe scurt este nevoie obligatoriu de pasiune și sacrificarea unei mari cantități de timp. Acesta consideră că lucrarea va fi un stimul pentru publicarea unor altor piese inedite, lucru foarte important pentru elaborarea unei noi ediții mai complete.

Prefața este întocmită de autor. Acesta ne spune cum i-a venit ideea întocmirii unui catalog de jetoane, unde pe lângă piesele valorice a inclus și mărci (de scule, pentru câini etc.) și semne (de legitimare, de identificare), după uzanțele „internaționale” zice autorul, noi am zice mai ales „germane”. El subliniază dificultatea descrierii și chiar clasificării lor, recunoscându-și slăbiciunea de circa treizeci de ani pentru acest domeniu. Este subliniată diversitatea acestora, atât ca utilitate cât și ca stilul în care sunt produse. De asemenea, subliniază importanța cunoașterii „când și unde” au fost folosite acestea, afirmând că acest lucru pentru România este foarte greu de precizat prin munca unei singure persoane (afirmație cu care suntem de acord, cu mențiunea că în general, afirmația este valabilă pentru orice țară). Este motivul pentru care autorul crede că cercetarea numismatică asupra jetoanelor românești este impulsionată prin prezenta lucrare. Semnatarul cărții ne avertizează că unele grupe de piese pe care dumnealui le consideră jetoane lipsesc, deoarece, pe de o parte au fost mai bine studiate în alte lucrări, iar pe de altă parte lipsa de timp nu i-a mai permis includerea acestora în actuala lucrare, intenționând însă să le cuprindă într-o ediție viitoare. Este vorba în primul rând de ceea ce numește autorul „jetoane de asediu”, referindu-se la talerii de necesitate din Transilvania, precum și la „banii minieri”. Dacă pentru a doua categorie suntem în cea mai mare parte de acord cu domnul Schäffer, pentru prima trebuie să-l contrazicem. Așa cum am discutat personal cu dumnealui în câteva rânduri, monetele de necesitate (unde se încadrează și monetele de asediu) au apărut în condiții deosebite (mai ales în perioadele de stări conflictuale), dar ele aveau o arie mare de circulație (exceptând uneori moneta mărunță, din material comun, aceasta în general are o circulație mai restrânsă). Sunt emisiuni ale puterii centrale sau ale reprezentanților acestora, pe când jetonul este emisiunea unei firme, a unui particular sau atunci când, în rarele cazuri, emană de la puterea centrală, are un scop bine determinat, înlocuind moneta, dar într-un domeniu mult mai restrâns. Moneta de necesitate de cele mai multe ori are o valoare intrinsecă (ceea ce la jeton rar se întâmplă), ea circulând uneori și după depășirea momentului critic și fiind înlocuită de moneta curentă oficială prin grija autorității centrale (ceea ce la jeton nu se întâmplă). Autorul încheie *Prefața* cu speranța că prezentul catalog este doar un început în acest domeniu și se bucură că România este una dintre puținele țări care are o astfel de lucrare. De asemenea explică ideea bilingvității sale.

Urmează mulțumirile aduse de autor celor care l-au ajutat, colecționari și cercetători din țară, dar și din Germania, Ungaria.

Capitolul *Explicații* se întinde pe jumătate de pagină și așa cum îi spune și titlul dă unele lămuriri (destul de sumare) asupra catalogului.

Materiale este un capitol tot de mici dimensiuni preluat în totalitate de la Werner H. Stahl, *VDN-Vereingte Deutsche Nickel AG* în *Wertmarkenforum*, Jahrgang 8, Ausgabe 1, Februar 2002. Aici se tratează problema în general fără se a da prea multe lămuriri, dar cu unele indicații utile. Se vede însă că acesta nu este conceput pentru jetoanele românești, pentru țara noastră necunoscându-se nici o piesă din aluminiu „*eloxat în diferite culori*”. Poate pe viitor...

La pagina 18 este capitolul bilingv *Gravori (Graveure)*, unde sunt înșirați gravorii cunoscuți pentru jetoane și acolo unde s-au avut mai multe date ele au fost consemnate. Însă acestea sunt destul de sumare și acolo unde există nu totdeauna sunt suficient de explicite.

Urmează *Registrul localităților (Ortsregister)* unde pe parcursul a patru pagini sunt trecute în ordine alfabetică toate localitățile de unde se cunosc jetoane, județul și pagina unde pot fi regăsite în catalog. Uneori aceste localități au trecut mai multe pagini unde pot fi regăsite. Aceasta înseamnă că localitatea respectivă se regăsește în catalog la mai multe capitole. Există cazuri când aceste pagini sunt indicate greșit (de exemplu București este la paginile 49 – corect, 497 și nu 498 și 566 și nu 567 cum este trecut în acest capitol). Acest lucru trebuie pus pe seama unor greșeli de calculator prin rearanjarea în pagină a textului care a dus la unele mici decalaje. Cu toate că există și o erată a lucrării (apărută puțin ulterior scoaterii pe piață a catalogului) aici nu sunt făcute aceste corecturi. Având în vedere că decalajul este foarte mic (și numai la unele localități) problema nu e deranjantă. În această listă sunt trecute și vechile denumiri sau ortografieri ale localităților făcându-se trimitere la actuala denumire.

Urmează pe două pagini *Prescurtări (Abkürzungen)* unde sunt date toate prescurtările apărute pe jetoane și ceea ce semnifică ele în limba de origine, însă când aceasta diferă de română este dată și traducerea (aici nu mai este folosită și limba germană; nu știm de ce, probabil este o scăpare a autorului). Unele sigle (foarte puține la număr) nu au dat semnificația (aproape sigur din necunoaștere). Însă urmărind conținutul lucrării ne dăm seama că uneori aceasta se face datorită unor scăpări ale autorului. Astfel pentru ICRA nu este dată nici o întregire a denumirii, însă la p. 130, la nr. 230 unde este prezentat jetonul acestei firme ne dăm seama ca autorul cunoștea denumirea întreprinderii (Întreprinderea Comercială cu Ridicata pentru produse Alimentare).

Urmează catalogul propriu-zis care debutează la pagina 25 cu *Emisiuni și execuții (Ausgaben und Ausführungen)*, cuprinzând majoritatea jetoanelor de firme

românești. Cam ciudat titlul acestui capitol, în limba română neavând o semnificație prea clară. Probabil că în limba germană acest titlu este mult mai explicit. Aici trebuie să vedem faptul că autorul lucrării este în primul rând vorbitor de limbă germană și apoi de limbă română. Jetoanele sunt așezate pe localități în ordinea alfabetică a acestora, în cadrul localității fiind dispuse tot în ordinea alfabetică a firmelor care le-au emis. Este trecută întâi localitatea, apoi firma (sau secția, din cadrul acesteia, în care se foloseau respectivele piese), înaintea ei existând o cifră scrisă cu caractere arabe (aceste cifre ne spun în final numărul de firme cuprinse în capitol). Pe al doilea rând este trecută denumirea firmei în limba germană (și în română dacă aceasta nu coincide cu denumirea de pe primul rând), urmată de unele informații (numele patronului, adresa firmei, anul înființării sau dacă nu este cunoscut de autor, un an în care se știe de existența firmei, domeniul de activitate etc. – informațiile sunt în funcție de ce știe autorul, uneori fiind mai abundente sau mai sumare). Există cazuri când numele firmei este trecut pe al doilea rând doar în limba română (atunci când denumirea sa originală e în limba germană). Urmează ilustrația unde de obicei, dacă este o serie de jetoane, este dată poza unui singur exemplar (avers și revers). Există cazuri în care aceasta nu există, autorul cunoscând piesa doar din literatură (vezi la p. 41, nr. 30 1.1). Apoi este descrierea jetonului (avers și apoi revers), este dată legenda, iar explicațiile sunt în limba germană. Nu sunt date prea multe detalii privind desenul de pe jeton (aceasta fiind ilustrat și fiind inutilă o descriere prea amănunțită). Pe ultimul rând este dată iar o numerotație, tot cu cifre arabe, desemnând seria de jetoane din cadrul firmei, urmată de o a doua (tot cu cifre arabe) care se continuă numai în cadrul aceleiași serii (ambele fiind reluate mereu de la 1). Urmează materialul (în germană), forma jetonului (redat prin semne – existente în *Explicații*) și dimensiunile. Acest rând cu toate elementele sale se repetă în cadrul fiecărui jeton, atunci când este vorba de o serie. Uneori apare și o binevenită ilustrație suplimentară (imaginea firmei, o reclamă contemporană a acesteia etc.). Unde e cazul mai sunt date și alte explicații suplimentare (comentarii privind textul de pe jeton etc.). Atunci când sunt date unele explicații legate de firmă, acestea sunt înaintea ilustrației (cum ar fi cazul la p. 38 la Brad – Mica).

În cadrul acestui capitol apar unele piese care considerăm că nu își au pe deplin locul în această lucrare. Este vorba de monetele de necesitate ale cetății Arad din timpul revoluției de la 1848-1849 – pe care chiar autorul le numește „*monede de necesitate*” chiar dacă termenul german este „*Notgeld*” care totuși este altceva decât „*jeton*”, p. 26-28 (vezi în acest sens și *supra*). Aceași problemă o ridică și pfeningii orădeni emiși în intervalul 1706-1710 (nr. 542 1.1-3.1 – p. 277-279). Dar dacă aceste piese sunt discutabile, sunt altele despre care credem că sunt chiar în plus. Astfel la p. 32-33, apar la Baia Mare, Mina Heja, 11 piese care nu

considerăm că sunt jetoane, ci pur și simplu niște rondele ce aveau imprimate niște numere (foarte probabil de inventar, în cel mai bun caz fiind mărci de scule), probabil neexistând două piese cu număr identic. La fel putem spune și de nr. 67 2.1 – 4.1 (p. 57). Un alt exemplu ar fi la p. 49-50 unde apare un număr de garderobă al Academiei Române (este adevărat că astfel de numere pot apărea în mai multe locuri, azi ne mai știind despre destinația exactă a lor). Probabil astfel de piese sunt și 52 1.1 (p. 50), 61 1.1 (p. 54) 63 1.1 (p. 54-55). Sigur ca nefăcând parte din subiectul acestui capitol este următoarea piesă 53 1.1. (p. 50-51) care este o simplă bucată de tablă cu denumirea firmei și numărul de inventar al obiectului de care era atașată (sunt numeroase obiecte de inventar, mai ales în în instituțiile de stat, unde astfel de tăblițe se pot încă vedea prinse pe obiectele de mobilier aflate în uz; ele nu au nimic de-a face cu domeniile studiate în această lucrare). Îndoieli că ar putea fi jetoane avem și pentru piesele 90 1.1, 91 1.1 și 2.1 (p. 69-70), 137 1.1 (p. 91), 189 1.1 (p. 112), 200 1.1 (p. 117-118), 234 1.1-1.3 (p. 131-132 – sigur pentru numere ce se atașau la cheile de hotel), poate și 213 1.1 (p. 122-123), 222 2.1 (p. 127), 378 1.1-1.3 (p. 206), 643 1.1 (p. 327), 669 1.1 (p. 340) care probabil erau folosite pentru alte scopuri (posibil rondele cu numere care se atașau legăturilor de chei sau ceva asemănător) sau chiar 273 1.1 (p. 152), 357 1.1-1.3 (p. 194), 438 1.1 (p. 233), 631 1.1-2.2 (p. 321-322), 660 1.1 (p. 335), 662 1.1-1.3 (p. 336-337) care mai degrabă sunt medalii. Chiar dacă există un capitol unde ele ar putea fi cuprinse suntem de părere că mai indicat ar fi fost să fie omise.

Mai apar și unele inadvertențe. Astfel la piesa nr. 660 2.1 (p. 335) pe avers nu apare stema orașului așa cum spune autorul, ci un scut pe care apare și inscripția *TIMIȘOARA*.

Putem spune că nu sunt cuprinse toate piesele (lucru evident pentru majoritatea cataloagelor numismatice). Astfel la nr. 175 2.1-2.3 personal cunoaștem mai multe variante. De asemenea la nr. 502 (RESTAURANT VILA BUNESCU – Govora – p. 260) pe lângă valoarea de 10 LEI dată de autor știm și de existența piesei de 50 LEI (neconsemnată și care ar fi trebuit să aibă nr. de catalog 502 1.2 – în eventualitatea în care nu există și alte valori intermediare).

Urmează capitolul *Emisiuni nelocalizate (Ausgaben ohne Zuordnung)* unde în aceeași manieră sunt trecute jetoanele despre care autorul nu știe de unde provin (începând cu nr. 672 – p. 342). Și acestea sunt aranjate în ordine alfabetică, în funcție de inscripțiile ce le au. Urmărind piesele trecute aici, ne dăm seama că unele ar fi putut fi localizate, însă marea majoritate sunt greu de localizat. Oricum și cele identificabile presupuneau un efort suplimentar care ar fi întârziat apariția acestei cărți (știm că autorul a lucrat mult timp la ea, însă în ultima perioadă a încercat să accelereze cât mai mult posibil apariția cărții). Și în acest capitol găsim unele piese despre care cu greu am putea spune că se încadrează subiectului. Este

vorba de nr. 794 1.1-1.7 (p. 382) care sunt doar niște imitații după monetele în circulație. De asemenea nu apar unele specificații. Astfel la nr. 803 1.1, la sfârșitul textului apare în paranteză cu caractere mai mici scris (*Octavian Dogariu*). Pentru un neavizat este greu de spus ce semnifică această paranteză. Este vorba de gravorul pieselor (în alte locuri apar explicații aici fiind singura poziție unde găsim o astfel de situație – presupunem că s-a produs din neatenție). Și pentru că tot suntem la această piesă, unde autorul spune că sunt din alamă nichelate, trebuie să spunem că există și piese cuprate sau numai din alamă. De asemenea, la nr. 731 (C TOLIS – autorul spune FOLIS – p. 362), pe lângă piesa de 5 LEI consemnată, cunoaștem și una de 20 LEI. De asemenea, trebuie menționat că inițial legenda acestora era ... FOLIS ..., peste F fiind imprimat un T, rezultând TOLIS. Credem că este vorba de o imprimare inițială greșită ce a fost corectată prin poansonare. Ca și în capitolul precedent și aici credem că piesa nr. 898 1.1 (p. 418) este de fapt o medalie.

La p. 419 debutează capitolul *Emisiuni neutrale (Neutrale Ausführungen)* în aceeași manieră ca și cele două anterioare. Aici sunt trecute jetoanele generale care au trecut pe ele valoarea nominală, fără însă a purta denumirea vreunei firme.

Următorul capitol, *Jetoane străine folosite în România (Fremde Marken in Rumänien verwendet)*, la p. 434, care așa cum îi spune și titlul, tratează emisiunile realizate în străinătate, dar care prin diferite împrejurări au ajuns să fie folosite în România. Se referă mai ales la fise de automate, jocuri etc. și este elaborat în aceeași manieră. Departate de a fi complet, trebuie să spunem că majoritatea pieselor de aici sunt după 1989 (cel puțin ca folosință la noi în țară), acest capitol rămânând deschis, astfel de fise fiind importate în continuare. Totuși ne punem problema dacă pentru perioadele mai vechi nu au existat și fise străine folosite pe teritoriul românesc (mai ales în cazinouri). Oricum astăzi este greu de lămurit acest fapt.

Capitolul următor *Mărci de legitimație (Ausweisemarken)* este mai deosebit (p. 473). În maniera folosită până acum, tratează piese care legitimează purtătorii lor. Ele nu sunt jetoane, dar ținând cont de subtitlul lucrării (*Semne valorice și mărci*) am putea spune că se încadrează în tema catalogului. Aici sunt cuprinse medalioane, insigne de servicii, dar și plăcuțe de identificare purtate de militari pe timpul războiului. Bineînțeles că acest capitol este departe de a fi încheiat, el reprezentând, prin cele 39 de piese, stadiul de cercetare în care a ajuns autorul. Totuși părerea noastră personală este că acest capitol putea lipsi din cuprinsul cărții și putea să facă obiectul unei altei lucrări, însă opțiunea domnului Erwin Schäffer a fost alta. De asemenea suntem de părere că acest capitol este într-o fază incipientă, el însuși putând fi împărțit pe mai multe subcapitole.

Următorul capitol, *Jetoane de cazino (Casino – Marken)*, tratat în aceeași manieră este întrutotul în tema lucrării (motiv pentru care noi suntem de părere că

ar fi trebuit amplasat înaintea celui anterior). Și acesta este departe de a fi epuizat, mai ales că în ultimul timp numărul cazinourilor s-a înmulțit, iar acestea își schimbă periodic jetoanele (produse în țară sau străinătate). Privind acest capitol, este lăudabilă munca autorului, mai ales că aceste instituții au reguli stricte privind interzicerea scoaterii jetoanelor în afara lor. Personal știm că domnul Erwin Schäffer a colindat multe cazinouri (ca cercetător pasionat), a discutat chiar cu unii patroni, dar nu la toți a găsit înțelegere. O altă dificultate a adunării acestor piese este valoarea unora relativ mare. Este de remarcat documentația adunată, însă trebuie să spunem că și de aici lipsesc unele piese, dintre cele vechi cunoscute deja de mult, sigur și autorului (vezi în acest sens George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 317 nr. J 142 și J 143). Punem acest fapt pe o omisiune din neatenție. Totuși suntem de părere că piesele de la nr. 1048 1.1-1.8 (p. 501-502) nu s-ar integra acestui capitol, ele nefiind piese de cazinou, ci fise de automat muzical (cum menționează și autorul). Oricum știm de la autor (de când această carte era încă în lucru) că intenția sa era ca acest capitol să reprezinte o lucrare separată (se pare că între timp s-a răzgândit). De remarcat la acest capitol că la p. 549 este dat și un jeton de cazino din Republica Moldova (nr. 1097 1.1). Din păcate este singurul.

La p. 550 debutează capitolul *Fise de telefon (Telefonmarken)*. Este singurul capitol care are o introducere în domeniu (în celelalte capitole fiind explicații doar la jetoane – unde a fost cazul sau unde autorul deținea informații importante). Capitolul continuă în aceeași manieră ca și cele precedente, pornind de la cele mai vechi fise (din perioada interbelică) și încheindu-se cu piesele de după 1989. Sunt și tipuri de contramarcaje pe fisele de control, fără a se intra însă în detalii (subiect de fapt foarte vast și greu de epuizat). Și aici sunt prezentate fise din Republica Moldova (la sfârșitul capitolului). Însă trebuie să spunem că în această privință, mai cunoaștem și alte variante.

La p. 564 începe ultimul capitol care prezintă piese numismatice. Este vorba despre *Mărci pentru câini (Hundemarken)*. Aici sunt prezentate o parte dintre medalioanele care atestă înregistrarea câinilor de rasă. Ca și la capitolul *Mărci de legitimație*, suntem de părere că numai acest capitol ar fi putut fi o lucrare separată mult mai amplă (care presupunea o cercetare mai detaliată – destul de dificil de realizat). De asemenea, suntem de părere că încadrarea în subiectul cărții este un pic forțată. Poate în literatura germană textul se integrează mai ușor în subiect, însă în România acest subiect are o tangență mai mică cu jetoanele (care au în primul rând un rol economic și poate și de reclamă).

Lucrarea se continuă cu un *Index (Register)* unde sunt prezentate denumirile care apar pe jetoane cu trimitere la paginație. Acesta este făcut pentru a ușura identificarea pieselor, dar din păcate nu este funcțional, paginile fiind greșit

indicate (în marea majoritate a cazurilor). Din discuțiile avute cu domnul Erwin Schäffer am înțeles că această greșeală s-a produs în tipografie unde lucrarea a fost repaginată, fără a fi atenționat autorul. Acesta a rezolvat problema printr-o *Erată* editată la puțin timp după apariția catalogului și pusă în vânzare împreună cu acesta.

Urmează *Bibliografie și alte surse informative (Quellen und Literatur)* unde sunt trecute principalele surse (din țară și străinătate) folosite de autor.

Lucrarea se încheie cu un *Dicționar* unde sunt traduse din germană în română principalele cuvinte folosite în lucrare. Acesta este foarte util ușurând folosirea catalogului, ținând cont că acesta este scris mai ales în limba germană, în limba română fiind traduse doar unele părți mai importante.

Urmărind lucrarea de față nu putem să nu observăm o mare asemănare de concepție cu lucrarea numismatului Ranko Mandić, *Tokens of the Yugoslav Lands*, Beograd, 2001. Însă catalogul jetoanelor românești ne dă mai multe detalii. Este adevărat că lucrarea domnului Schäffer nu dă prețurile jetoanelor (cum o face domnul Mandić), dar nu credem că acest fapt ar fi o scădere, poate cel mult ar fi fost indicat darea unui grad de raritate. Totuși interesant ar fi fost și un capitol cu jetoane scoase de firme (sau persoane) românești din străinătate (care există în catalogul iugoslav și care în același timp nu prezintă piese de tipul celor din cele două capitole despre care spuneam mai sus că suntem de părere că ar fi în plus). De asemenea, foarte indicată ar fi fost existența unei hărți cu toate localitățile care au emis jetoane.

Așa cum am mai spus lucrarea umple un mare gol al literaturii numismatice românești. Cu toate că există unele scăderi, nu putem să nu remarcăm volumul mare de muncă care a dus la un rezultat final lăudabil. Dificultatea subiectului face ca lucrarea să fie oricând perfectibilă. Suntem de părere că puțini cercetători sau pasionați ar fi putut duce acest subiect în stadiul adus de domnul Erwin Schäffer. Credem că ediția a doua (intenție intuibilă pe parcursul lucrării) va rezolva micile probleme ale catalogului. Oricum o lucrare de o asemenea amploare este greu de realizat, dar ușor de criticat.

Lucrarea apărută la editura Corvin din Deva, tipărită în condiții grafice foarte bune, are un tiraj de 207 exemplare numerotate.

Raoul-M. Șeptilici